

АРХІВИ: ДОДАТОК

Микола Симчич

ВЧЕННЯ ПРО ТЕРМІН І ЙОГО ВИДИ В МОГИЛЯНСЬКИХ ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСАХ

Ще з університетського курсу в нас склалося чітке уявлення про поділ логіки на три основні частини: (1) поняття, (2) судження, (3) умовивід. Такий поділ притаманний більшості підручників з логіки, використовуваних у сучасних українських університетах¹. Проте дуже подібний поділ вже наявний у філософських курсах² професорів Києво-Могилянської академії (далі – КМА) у XVII-XVIII ст. Могилянські професори, відповідно до усталеної традиції того часу, ділили свій курс діалектики на три частини, в кожній з яких розглядалася одна з трьох дій інтелекту (*operatio intellectus / mentis*)³.

Могилянські автори визначають першу дію інтелекту, як просте схоплення речі (*apprehensio simplex rei*), коли ми нічого не стверджуємо й не заперечуємо. Натомість у другій відбувається або ствердження, або заперечення. У третій розум з чогось одного виводить щось інше [Піновський 1713-15: 2v]. Таким чином, логічно припустити, що перша дія розуму передє другій, а друга – третій. Спочатку розум щось схоплює й утворює поняття, а потім з цих понять утворює судження, які щось говорять про те, яким є світ, і, врешті, з одних істинних суджень виводить інші, також істинні. Але виклад першої частини діалектики в могилянських курсах показує, що це не зовсім так: перша дія розуму існує не як щось самостійне, а як складова другої дії розуму.

До такої думки нас спершу підштовхує термінологія, якою користуються могилянські професори. У розділі про першу дію розуму могилянці дуже рідко послуговуються поняттями «*notio*» чи «*conceptus*» (здавалось би, близькими за значенням до нашого «*поняття*»), а широко застосовують поняття «*terminus*». Цю думку ще більше

© М. Симчич, 2016

¹ Цей поділ бачимо вже в підручнику Валентина Асмуса, український переклад якого з'явився в 1947 році [Асмус 1947]. Але подібне структурування наявне й у сьогоднішніх підручниках [Конверський 1998; Хоменко 2010]. Звичайно, підручники, які в першу чергу зосереджуються на викладі логіки сучасної, а не традиційної, відхиляються від цієї схеми.

² Філософський курс у КМА читався протягом двох років і складався з таких частин: діалектика, логіка, фізика й метафізика. У 1730-х роках додається ще й етика. У курсі було дві частини, які мали подібну назву: діалектика й логіка. Питання формальної логіки (в т.ч. питання про термін) розглядалися в курсі діалектики, а курс логіки здебільшого був зосереджений на розв'язанні гносеологічних і онтологічних питань. Детальніше про курси логіки див. [Симчич 2009].

³ Оскільки могилянські професори вживали поняття «*intellectus*» і «*mens*» в цьому контексті синонімічно, їхнє розрізнення в перекладі буде недоречним.

підкріплює саме визначення терміна. Визначаючи термін, могилянські автори виявляють унікальну одностайність і практично всі наводять аристотелівське: «Термін – це те, на що розділяється висловлювання, тобто суб'єкт або предикат» (Cat. 24b 16-18)⁴. Як бачимо з цього визначення, термін є складовою висловлювання. Отже, висловлювання, яке є другою дією інтелекту, передує термінові – першій дії інтелекту, і є самостійним, а термін – залежним.

Проте слово «висловлювання» потребує також додаткового пояснення. Другою дією інтелекту є *enuntiatio* (або *propositio*)⁵. *Enuntiatio* – це промовлене чи написане речення, яке є або істинним, або хибним⁶. Тут бачимо ще одну відмінність між могилянцями і сучасними логіками. У могилянських курсах була чітка прив'язка до мови: *enuntiatio* – це речення, а не абстрактний зміст речення. Окрім *enuntiatio*, об'єктом другої операції інтелекту є *juditium* – помислене речення, яке є або істинним, або хибним. Розрізнення помисленого і промовленого дуже важливе для могилянських професорів. Для збереження термінологічної чіткості я зарезервую українське слово «висловлювання» для «*enuntiatio*», а «судження» – для «*juditium*». Тут слід підкреслити, що могилянці, говорячи про другу операцію інтелекту, рідко, на відміну від сучасних підручників з логіки, говорять про судження, а частіше про висловлювання.

Важко сказати, чому могилянські професори при поясненні першої дії інтелекту залучали другу. Можливо, вони вважали, що наші мова й мислення складаються з відносно самостійних блоків, якими є висловлювання й судження, а ті поділяються на складові, які є термінами, при цьому, термін не має самостійного існування поза висловлюваннями й судженнями⁷. Проте ймовірним є й інше пояснення. Продукти першої дії розуму відзначалися великим різноманіттям (про що буде мова далі) і важко було знайти більш загальне поняття, ніж термін, яке б охоплювало все це різноманіття.

Втім, термін – це не просто будь-яка складова висловлювання. На думку як могилянців, так і інших представників схоластичної філософії, висловлювання складається з трьох елементів: суб'єкта, предиката і зв'язки (копули). Терміном може бути тільки суб'єкт і предикат, але не копула. Цю особливість підкреслює етимологія. Слово «*terminus*» – це межа, наприклад, межа земельної ділянки. Виходячи з цього широкого побутового значення, виникли різні філософські значення, наприклад, «*terminus relationis*» – те, від чого щось відноситься, або те, до чого щось відноситься-

⁴ Наведу це визначення у формулюванні Стефана Яворського: «*Bene definitur terminum esse id, in quod resolvitur propositio, tamquam in subjectum et praedicatum*» [Яворський 1691-93: 2v]. В інших професорів визначення сформульовано практично тотожно з цим. Що цікаво, наводячи ці слова, могилянські професори майже завжди посилаються на Аристотеля. Деякі з них наводять більш деталізоване посилання, вказуючи твір і розділ. Проте не завжди такі посилання є точними. Так, Теофан Прокопович посилається на перший розділ, першої книги «Другої Аналітики» [Прокопович 1706-08: 09a], а Іларіон Левицький вказує на перший розділ, другої книги «Першої Аналітики» [Левицький 1719-21: 4]. Насправді істина посередині – Аристотель формулює це визначення терміна в першому розділі, першої книги «Першої Аналітики». Невідомо, звідки помилки, чи вказані могилянські професори не читали Аристотеля, а просто звідкись переписали посилання, або помилки виникли на етапі записування курсу, тобто помилки не викладач, а студент-записувач.

⁵ Виглядає, що могилянські професори не розрізняють слів «*enuntiatio*» та «*propositio*» і використовують їх як синоніми. Більше того, один і той самий професор може вживати ці два слова впереміж.

⁶ Могилянці розуміли, що не всі речення мають істиннісне значення, тому використовували ще слово «*oratio*», яке позначало речення, незалежно від того, чи має воно істиннісне значення, чи – ні.

⁷ Подібні ідеї зустрічаємо в сучасній аналітичній філософії, але вони були вже раніше, наприклад, у філософії Томаса Ріда, див. [Kenny 2006: 89].

ся⁸. Оскільки суб'єкт і предикат перебувають «по боках» висловлювання, а зв'язка посередині, то суб'єкт і предикат називаються термінами, на відміну від зв'язки.

Поділ термінів

Лева частина розділу про першу операцію інтелекту була присвячена наведенню та поясненню різних типів термінів. Наводиться близько двадцяти різних поділів і підподілів терміна. Тут також є подібність із сучасними підручниками з логіки. Сучасні логіки виділяють поняття: прості й складні; одиничні й загальні; збірні й незбірні; конкретні й абстрактні; безвідносні й відносні; порожні й непорожні; порівнювані й непорівнювані; сумісні й несумісні⁹. Багато з цих поділів ми бачимо вже в могилянських курсах, проте є відмінності. По-перше, у могилянських курсах сам список поділів понять є довшим, тобто зустрічаються такі типи термінів, які сучасні логіки не використовують. По-друге, навіть, здавалось би, тотожні типи поділу можуть по-різному бути інтерпретованими логіками зараз і в XVII ст.

У могилянських курсах зустрічаємо такі типи поділу термінів. Терміни бувають:

- розумові (*mentalis*), усні (*vocalis*) і писемні (*scriptus*);
- позначальні (*significativus*) і непозначальні (*nonsignificativus*);
- загальні (*universalis / communis*) і одиничні (*particularis / singularis*);
- чіткі (*determinatus*) і розпливчасті (*confusus*);
- одноіменні (*univocus*), різноіменні (*aequivocus*) і аналогічні (*analogus*);
- категорематичні (*categorematicus*), синкатегорематичні (*syncategorematicus*) і змішані (*mixus*);
- абсолютні (*absolutus*) і конотативні (*connotativus*);
- конкретні (*concretus*) і абстрактні (*abstractus*);
- нетрансцендентні (*nontranscendens*), трансцендентні (*transcendens*) і супертрансцендентні (*supertranscendens*);
- комплексні (*complexus*) і некомплексні (або прості) (*incomplexus / simplex*);
- колективні (*collectivus / copulativus*) і неколективні (*noncopulativus*);
- обмежені (*finitans / finitus*) і необмежені (*infinitan / infinitus*);
- першої інтенції (*primae intentionis*) і другої інтенції (*secundae intentionis*);
- позитивні (*positivus*) і негативні (*negativus*);
- сумісні (*pertinens*) і несумісні (*impertinens*);
- остаточні (*ultimatus*) і неостаточні (*nonultimatus*);
- прямі (*directus*) і рефлексивні (*reflexus*).

Хоча вчення про поділ терміна виглядає досить технічним і, здавалось би, не залишає простору для дискусій, однак аналіз могилянських курсів показує, що в кожному курсі це питання висвітлене по-різному. У деяких курсах пропущені певні елементи поділу. В інших є додаткові поділи та підподіли. Ще в інших курсах є відхилення: певний елемент поділу є або поділом терміна взагалі, або підподілом усередині іншого поділу. Крім того, могилянські професори можуть відхилятися у своїх інтерпретаціях деяких видів терміна. Щоб це побачити, варто розглянути, як різні могилянські професори розглядали кожен окремих вид терміна.

---

⁸ Щоб уникнути непорозуміння схоласти уточнюють і називають термін як складову судження *terminus dialecticus*.

⁹ Див., наприклад, [Асмус 1947: 38-50; Конверський 1998: 139-141; Шепетяк 2015: 70-76].

Термін розумовий, усний і писемний

Майже всі могилянські професори¹⁰ вважають, що термін передовсім поділяється на розумовий, усний і писемний. Розумовий (*mentalis*) існує тільки в нашому мисленні, але невиражений назовні жодним чином. Усний (*vocalis*) термін є таким, що його ми вимовляємо та чуємо. Натомість писемний (*scriptus*) термін існує на письмі (написаний чи надрукований)¹¹. Може здаватися, що цей поділ є досить банальним і позначає різні матеріальні середовища, де певне поняття може існувати: розумовий – нервові імпульси у нашому мозку, усний – звукові хвилі, писемний – видимі сліди на поверхні. Насправді, могилянські професори, слідом за довгою схоластичною традицією, сприймали це розрізнення зовсім по-іншому. Для них існувала фундаментальна відмінність між мислимим (чи розумовим) терміном, з одного боку, та усним і писемним, з іншого. Наведене розрізнення має свої походження ще з аристотелівської семіотики. Згідно з аристотелівською моделлю, промовлені слова (*vox*) – це знаки (*signum*) понять (*conceptus*), які, у свою чергу, є відображеннями (*similitudo*) реальних речей. Відповідно, розумові поняття мали первинність над усними й писемними. На думку Аристотеля, усні й писемні поняття є умовними знаками, які відрізняються від природних. А розумові поняття є чимось природним, і в усіх людей, незалежно від культури й мови спілкування, вони є спільними [De inter. 16a3-8]¹². Хоча це твердження виглядає дуже дивним для нас, проте в Середньовіччі воно мало великий вплив і було поштовхом для творення різних теорій мисленнєвої мови, з яких найвідомішою є Окамова.

На відміну від розумового терміна, усний і писемний є конвенційними знаками. Проте на думку філософів-схоластів, вони також не є повністю рівноправними. Усний термін має перевагу над писемним. Перевагу усного поняття можна пояснити тим, що, по-перше, писемність виникла пізніше від мовлення, а по-друге, дитина вивчає спочатку усну мову, а потім – письмо. Крім того, це якоюсь мірою пов'язано з тим, що латинською «слово» буде «*vox*», що в першу чергу означає «голос», «звук».

Аристотелівська модель мала сильний вплив на схоластичну філософію як класичного періоду, так і ранньомодерного¹³. Ця відмінність вплинула також на те, що у курсах професорів КМА деякі дальші поділи терміна були прив'язані до розумового терміна, а інші – до усного чи писемного терміна.

¹⁰ У переважній більшості курсів цей поділ терміна йде першим. Винятком є ті курси [Піновський 1713-15: 7; Калачинський 1693-95: 4], де зазначеному поділові передують підліви на суб'єктивний і предикабельний. Розрізнення розумового, усного й писемного термінів викладено в усіх могилянських курсах: [Кононович-Горбацький 1639-40: 3v; Гізель 1645-47: 6; Кроковський 1684-86: 34; Яворський 1691-93: 4; Калачинський 1693-95: 13; Поповський 1699-1702: 7; Чарнуцький 1702-04: 7; Ярошевицький 1702: 7v; Прокопович 1706-08, 10; Піновський 1713-15: 8; Волчанський 1715-17: 8; 1717-19: 11v; Левицький 1719-21: 5; 1723-25: 7v; Малиновський 1721-23: 10; Дубневич 1725-27: 279v; 1727-29: 11v; Калиновський 1729-32: 4; Миткевич 1733-35: 19; Кулябка 1735-37: 7; 1737-39: 9; Козачинський 1739-41: 14; 1741-43: 4v; 1743-45: 4v; Сломинський 1745-47: 11; Кониський 1747-49: 9v; 1749-51: 9].

¹¹ У багатьох курсах пояснення цього розрізнення термінів здійснюється через прив'язку до різних типів висловлювань. Так, Христофор Чарнуцький у своєму першому курсі пише: «Розумовий термін – це крайній член розумового висловлювання, тобто такого, що формується в розумі. Усний термін – це крайній член вимовленого голосом висловлювання. Писемний термін – це крайній член написаного висловлювання» [Чарнуцький 1702-04: 7].

¹² Більш детально про семіотичну модель Аристотеля див. [Crivelli 2009].

¹³ Див. [Вдовина 2009: 203-204].

Термін позначальний і непозначальний

Усний і писемний¹⁴ терміни діляться на позначальні (*significativus*) і непозначальні (*nonsignificativus*). Це розрізнення – чи не найпарадоксальніший вид поділу терміна. Наведу визначення позначального терміна у формулюванні Амвросія Дубневича: «Позначальний [термін] – це промовлене слово (*vox*), яке, крім себе самого, задля людської зручності безпосередньо позначає й щось відмінне від себе»¹⁵. Непозначальний термін він, у свою чергу, визначає так: «Непозначальний термін також є словом, промовленим людиною, яке, крім самого себе, нічого безпосереднього задля людської зручності не позначає»¹⁶. Майже тотожні визначення зустрінемо в переважній більшості могилянських курсів¹⁷.

Це розрізнення викликає зразу кілька питань. По-перше, виглядає дивним, як може існувати поняття, яке нічого не позначає. Згідно зі звичним для нас розумінням, поняття завжди має дві складові: видимий знак і те, що цей знак позначає. Проте у схоластичній філософії, відповідно до теорії супозицій, можуть існувати поняття, які не позначають нічого. Навіть існували типові приклади таких понять, як слово «*blictri*»¹⁸. *Blictri* не означає нічого, але воно може бути частиною висловлювання, наприклад, «*Blictri* має сім літер». Така супозиція називається матеріальною¹⁹. А якщо щось може бути істотною частиною судження (тобто суб'єктом або предикатом), то воно є терміном. По-друге, дивним може здаватися те, що у визначенні позначуваного поняття зазначається, що поняття щось позначає задля людської зручності (*ex placito hominum*). Щоб зрозуміти цю фразу потрібно взяти до уваги пізньохололастичне вчення про знаки.

Відповідно до цього вчення, знаки (*signum*) поділяються на різні категорії. Для нас у цьому контексті буде важливий поділ знаків на природні і «для людської зручності». Природні знаки – це такі знаки, що існують незалежно від нашої волі та є однаковими для всіх людей, наприклад, дим є знаком вогню, а зітхання є знаком печалі²⁰. На про-

¹⁴ Коли могилянські професори пишуть про поділ терміна на позначальний і непозначальний, то більшість з них вказує, що під цей поділ підпадає лише усний термін, про писемний вони найчастіше не згадують. На мою думку, це пов'язано з тим, що писемне поняття є залежним від усного. Відповідно, якщо цей поділ стосується усного, то він мав би стосуватися і писемного.

¹⁵ «*Significativus est vox articulata, quae praeter sei ipsam significat immediate aliquid a se distinctum ex placito hominum*». [Дубневич 1727-29: 11v-12]

¹⁶ «*Nonsignificativus terminus pariter est vox hominis articulata, quae praeter notitiam sui ipsius nihil significat immediate a se distinctum ex placito hominum*». [Дубневич 1727-29: 12]

¹⁷ Див. [Кроковський 1684-86: 36; Яворський 1691-93: 4v; Калачинський 1693-95: 12; Поповський 1699-1702: 7v; Чарнуцький 1702-04: 7v; Ярошевицький 1702: 8; Прокопович 1706-08, 10; Пінновський 1713-15: 8v; Волчанський 1715-17: 8; 1717-19: 11v; Малиновський 1721-23: 10v; Левицький 1723-25: 5; Дубневич 1725-27: 280; 1727-29: 11v; Миткевич 1733-35: 18v; Кулябка 1735-37: 7; 1737-39: 9v; Козачинський 1739-41: 14; 1743-45: 4v; Сломинський 1745-47: 11v; Кониський 1747-49: 9v; 1749-51: 9].

¹⁸ Слово «*blictri*», яке не значить нічого, є типовим прикладом непозначального терміна не тільки в усіх могилянських курсах, але й майже усіх відомих представників другої схоластики. Не відомо звідки воно взялося. Крім цього слова, деякі могилянські професори наводять, ще й інші приклади непозначальних слів, як-от, «*sindapsis*» [Калачинський 1693-95: 12].

¹⁹ Детальніше про вчення могилянських професорів про супозиції див. [Симчич 2010].

²⁰ Наведу визначення природного знаку з першого курсу Йоасафа Кроковського: «Природний знак – це такий знак, що за своєю природою має вести нас до пізнання речі, якої є символом і завдяки цьому має значення і є однаковим для усіх людей, адже природа людей є всюди однаковою, наприклад, дим є знаком вогню, зітхання є знаком печалі, сміх – радості і т.д.» [Signum

тивагу природному знакові, знаки «задля зручності» існують відповідно до нашої домовленості та є нічим іншим, як конвенційними знаками²¹. В деяких курсах, наприклад, у курсі Прокоповича, вони називаються знаками з людського встановлення (*ex hominum instituto*). Зрозуміло, що ми створюємо мову задля зручності, тому ці знаки називаються *ad placitum*, і це найменування домінує в могилянських курсах²².

Як попередньо зазначено, поділ терміна на позначальний і непозначальний характерний тільки для усного і писемного терміна, він не розповсюджується на розумовий термін. Чому? Відповідь на це питання також прихована у схоластичній семіотичі. Крім природних і конвенційних знаків, могилянці визнають ще формальні та інструментальні знаки. Теофан Прокопович визначає формальний знак таким чином: «Формальними знаками називаються ті, які перебувають у самому розумі, і хоча самі від розуму є невіддільними, проте представляють якісь речі, принаймні якісь їх форми й образи. Цими формальними знаками є наші концепти, або прості схоплення, які також називаються інтенціональними видами, адже вони є наче якимись зображеннями речей, і вони є розумовими термінами.»²³ [Прокопович 1706-08: 10]. На відміну від формальних знаків, інструментальні знаки є чимось відмінним від концептів нашого розуму. Зрозуміло, якщо щось є формальним знаком, то воно не може бути знаком *ex placito*.

На думку Галіни Вдовіної, протиставлення формального знаку іншим видам знаку пов'язане з різними течіями у схоластичній семіотичі, з яких варто виділити аристотелівсько-боєціанську й августинівську [Вдовина 2009: 12-15].

Термін категорематичний і синкатегорематичний

Розрізнення категорематичного й синкатегорематичного терміна є давнім розрізненням, яке, виникнувши ще в античній логіці й граматиці, активно розроблялося середньовічними логіками (Вільям Шервуд, Петро Іспанський) [Broadie 1993: 21-25]. Могилянці також не забували про це розрізнення. Так само, як і середньовічні логіки, професори КМА вважали, що категорематичний²⁴ термін – це той, який сам по

---

naturale est illud, quod ex natura sua habet nos in cognitionem rei, cuius est signum, et ideo valet et est idem apud omnes gentes, quia natura ubique gentium est eadem, sic in exemplo allato fumus est signum ignis, suspirium est signum tristitiae, risus laetitiae etc.] Кроковський 1684-86: 39.

²¹ «Знак задля зручності – це такий знак, що його природа, розглянута сама по собі, нічого не позначає, і може він однаковою мірою позначати один чи інший об'єкт, однак людям подобалося його використовувати радше для цього позначення.» [Signum ad placitum est, quod spectata natura ipsius nihil significat, et potest aequae significare unum ac aliud objectum, sed tamen placuit hominibus illud usurpare ad hoc potius significandum.] [Кроковський 1684-86: 40].

²² Окрім цих двох назв, за даними російської дослідниці Галіни Вдовіної, схоласти для іменування конвенційних знаків послуговувалися виразами «*signum per conventionem*», «*signum per concessionem*» (конвенційні знаки), а також «*signum per institutionem*» або «*per impositionem*». При цьому дослідниця погоджується, що «*signum ad placitum*» – це найпоширеніший вираз. Вдовіна вважає, що розрізнення знаків на природні й задля зручності походить від св. Августина, який виділяв *signa naturalia* і *signa data* [Вдовина 2009: 30 прим.]. Див. *De doctr. christ II*, 1, 2.

²³ «*Formalia signa dicuntur, quae in ipsa mente insident, et quamquam ipsa a mente non advertuntur, tamen res aliquas, veluti earum formae quaedam et imagines repraesentant. Tales sunt conceptus nostri, seu simplices nostri apprehensiones, quae etiam species intentionales dicuntur, eo quod veluti quidam vultus sunt rerum, et hi sunt termini mentales.*»

²⁴ Слова «категорематичний» і «синкатегорематичний» мають грецьке походження. Цього були свідомі могилянські професори і часто пропонували латинський переклад: *praedicativus / conpraedicativus* або *significativus / consignificativus* (предикативний, позначальний). [Левиць-

собі щось позначає й може бути суб'єктом чи предикатом висловлювання. Натомість синкатегорематичний термін не є самостійним і для позначення чогось потребує категорематичного²⁵. До категорематичних термінів належать різні іменники, наприклад, «людина», «Петро», «віл» тощо, а до синкатегорематичних – службові слова «не», «всі», «кожен» тощо. Проте багато хто з могилянських професорів вважає, що, крім наведених двох видів термінів, існують ще змішані терміни (*terminus mixtus*). Змішані терміни, на їх думку, містять в собі обидва попередньо наведені різновиди термінів. Зазвичай наводять такі приклади змішаних термінів: ніхто (*nemo*), ніде (*nusquam*) і завжди (*semper*). Здавалось би, всі перераховані належать до синкатегорематичних термінів, але прихильники змішаних термінів так не вважають. На їхню думку, кожен з них може бути розкладений на складники: ніхто – жодна людина (*nullus homo*), ніде – в жодному місці (*nullo loco*), завжди – у всі часи (*omni tempore*). Відповідно, «жоден» і «всі» – це синкатегорематичні терміни, а «людина», «місце» та «час» – категорематичні.

Проміжний між категорематичними і синкатегорематичними тип термінів зустрічаємо у філософському курсі відомого на той час єзуїтського філософа й теолога Родріго де Арріяги. Він вважає, що прислівники (*adverbia*) не можуть належати ні до категорематичних, ні до синкатегорематичних термінів і мають бути винесені в особливий тип [Arriaga 1633: 6 (Intr. ad logic., Disp. 1, Sec. 4.)]. Франсиско де Ов'єдо, який видав свій філософський курс десятьма роками пізніше, чітко приписує *terminus mixtus* Арріязі [Oviedo 1640: 3 (Intr. ad logic., Contr. 1, Punc. 3)]. Однак тотожне могилянському тлумачення *terminus mixtus* зустрічаємо в іншого відомого єзуїтського філософа Томаса Комптона Карлтона²⁶. Проте в переважній більшості представники другої схоластики не приймають нововведення Арріяги-Карлтона. Могилянські професори також розділилися навпіл у прийнятті *terminus mixtus*²⁷. Варто зауважити, що автор першого збереженого могилянського філософського курсу Йосиф Кононович-Горбацький був прихильником змішаних термінів і чітко їх пов'язує з прислівниками [Кононович-Горбацький 1639-40: 7]. Якщо дійсно авторство змішаних термінів належить Арріязі, то це може бути свідченням про непогану обізнаність деяких могилянських професорів з найсвіжішими віяннями в тогочасній схола-

---

кий 1719-21: 8v; Клябка 1737-39: 11] Що цікаво, і «praedicativus» і «significativus» вже використовуються для інших розрізень термінів. Мабуть тому могилянці, як і інші схоластичні філософи, що писали латиною, мусили послуговатися грецькими термінами.

²⁵ «Синкатегорематичний [термін] є таким, що сам по собі досконали нічого не позначає, наприклад, «кожен», «жоден» тощо, якщо не додається [до нього] якийсь категорематичний термін.» [Syncategorematicus vero est, quod per se perfecte non significat, ut omnis, nullus etc., nisi addatur aliquod terminus categorematicus.] [Кононович-Горбацький 1639-40: 7].

²⁶ «Зрештою, змішаний термін є таким, що віртуально містить у собі категоремати і синкатегоремати, як-от, завжди – в усі часи, вчено – з доктриною, ніхто – жодна людина тощо» [Carleton 1649: 6 (Intr. ad Log., Disp. 2, Sec.2)].

²⁷ Приймають *terminus mixtus* у таких курсах: [Кононович-Горбацький 1639-40: 7; Кроковський 1684-86: 45-46; Піновський 1713-15: 11; Волчанський 1715-17: 8v; 1717-19: 13; Левицький 1723-25: 6; Дубневич 1725-27: 280v; 1727-29: 13; Калиновський 1729-32: 4v; Кулябка 1735-37: 7v; 1737-39: 11; Козачинський 1739-41: 14v; 1741-43: 5; 1743-45: 5; Сломинський 1745-47: 13v; Кониський 1749-51: 10]. Немає згадки про *terminus mixtus* у курсах: [Гізель 1645-47: 7; Яворський 1691-93: 4 зв.; Калачинський 1693-95: 15 зв.-16; Анонім бл. 1700: 2; Поповський 1699-1702: 9; Ярошевицький 1702: 9; Прокопович 1706-08, 12; Левицький 1719-21: 8v; Малиновський 1721-23: 11; Миткевич 1733-35: 19v; Кониський 1747-49: 10v]. Варто підкреслити, що професори Іларіон Левицький і Георгій Кониський у першому курсі не приймають змішаний термін, а в другому – приймають.

стичній філософії, адже курс Арріяги вийшов першим виданням у 1632 році, а Кононович-Горбацький викладав у 1639.

Термін конкретний і абстрактний

Розрізнення конкретного і абстрактного є одною з дуже цікавих філософських проблем, яка продовжує непокоїти філософів і нині [Rosen 2014]. Це розрізнення, на перший погляд, здається інтуїтивним, але його дуже складно здійснити з необхідною філософською точністю. Могилянці, слідом за іншими схоластичними філософами, здійснювали його через протиставлення суб'єкта і форми. На думку схоластів, у кожному понятті (nomen) мусить бути або суб'єкт²⁸ і форма водночас, або принаймні форма. Суб'єктом є те, що одержує іменування (quod denominatur), а формою – те, що надає іменування (a quo denominatur). Таким чином, конкретний термін – це той термін, що містить і суб'єкт, і форму, а абстрактний – тільки форму²⁹. Відповідно, слово «білий» (album) є конкретним терміном, бо стосується певного предмета, який має цю ознаку, а «білість» (albedo) – абстрактним, бо містить тільки форму, тобто не має прив'язки до якогось визначеного предмета.³⁰

Проблемою могилянського тлумачення абстрактного й конкретного терміна є те, що ніде в курсах чітко не зазначено, чим є суб'єкт і чим є форма. Незрозуміло, має суб'єкт бути чимось матеріальним чи це не обов'язково. Наприклад, якими термінами, конкретними чи абстрактними, мають вважатися Бог і ангели, які є нематеріальними? Те саме й із формою. Ніде могилянці чітко не зазначають, чи форми існують реально, чи тільки в нашому мисленні.

Відповідь на останній закид частково могло б дати ще одне розрізнення, здійснюване деякими могилянськими професорами. Так, Теофан Прокопович визнає існування трьох типів конкретних термінів: логічного, фізичного та метафізичного. Логічним конкретним терміном є той, де форма перебуває поза суб'єктом, наприклад, у понятті «пізнаний» (cognitum). Фізичний – коли форма перебуває в суб'єкті, наприклад, «білий» чи «солодкий» (dulce). Метафізичний – коли форма є в суб'єкті й ідентична зі суб'єктом і тільки розумово від нього відрізняється, наприклад, у понятті «людина» [Прокопович 1706-08: 12].

На мою думку, це розрізнення треба розуміти так: у логічному (сучасною мовою – епістемічному) понятті властивість, про яку ідеться, не залежить від об'єкта, вона ніби зовнішня для нього³¹. Коли я кажу, що об'єкт є пізнаний мною, то ця властивість залежить не стільки від об'єкта, скільки від мене. Натомість у фізичних термінах власти-

²⁸ Термін «суб'єкт» тут не слід плутати зі суб'єктом висловлювання.

²⁹ «Concretus itaque est, qui comprehendit subjectum simul et formam, abstractus vero, qui solam formam denominat» [Прокопович 1706-08: 12]. Майже дослівно тожогні формулювання зустрічаються в інших курсах професорів КМА.

³⁰ Між могилянськими професорами немає розбіжностей у прийнятті цього тлумачення абстрактного й конкретного [Кононович-Горбацький 1639-40: 7; Гізель 1645-47: 7v; Кроковський 1684-86: 61; Яворський 1691-93: 4v; Калачинський 1693-95: 14v; Анонім бл. 1700: 3v; Поповський 1699-1702: 11; Чарнуцький 1702-04: 8v; Ярошевицький 1702: 9v-10; Прокопович 1706-08, 12; Піновський 1713-15: 10v; Волчанський 1715-17: 9v; 1717-19: 13; Левицький 1719-21: 9v; 1723-25: 6v; Малиновський 1721-23: 11v; Дубневич 1725-27: 281; 1727-29: 14v; Калиновський 1729-32: 5; Миткевич 1733-35: 20v; Кулябка 1735-37: 8; 1737-39: 13; Козачинський 1739-41: 15; 1741-43: 5; 1743-45: 5; Сломинський 1745-47: 13v; Кониський 1747-49: 10v; 1749-51: 10].

³¹ Логічні конкретні терміни великою мірою збігаються з тим, що в сучасній аналітичній філософії розуміють як зовнішні властивості (extrinsic properties). Див.: [Beebe 2011: 108-110].

вість перебуває в терміні, коли я кажу, що стіна є білою, то білизна стіни залежить від стіни, а не від мене³². У метафізичних термінах властивість перебуває також у суб'єкті, але є невіддільною від нього. Відмінність між фізичними й метафізичними термінами в тому, що у фізичних властивість є акцидентальною, а в метафізичних – сутнісною: людськість є сутнісною для людини, тому не може бути відділеною.

Можемо сказати, що запропоноване Прокоповичем розрізнення дає відповідь на питання про онтологічний статус форми: у метафізичних і фізичних конкретних термінах форма перебуває в суб'єкті, тому є реальною. Проте не можемо сказати, чи це розв'язання є послідовним, бо наведене вище розрізнення присутнє не лише в Прокоповича, але й в інших професорів, наприклад, Йосифа Волчанського [Волчанський 1717-19: 13v]³³, які загалом займають більш номіналістичну позицію щодо універсалій³⁴.

Термін одиничний і загальний

Проблема універсалій, з якою пов'язаний попередній поділ, найбільш чітко знаходить своє вираження в поділі термінів на одиничні й загальні. Одиничний (*singularis* або *particularis*) – це такий термін, який стосується тільки однієї речі, наприклад, терміни «Петро» і «Бог». На противагу йому, загальний (*communis* або *universalis*) стосується багатьох речей. Наприклад, термін «людина» стосується і Петра, і Павла. Визначаючи загальний термін, деякі професори вказують, що загальний термін стосується різних речей, об'єднаних однією природою³⁵. Але інші не наголошують на цьому. Так, на думку Амвросія Дубневича, немає необхідності, щоб речі, які позначаються одним загальним терміном мали одну природу, достатньо, щоб вони мали спільність у предикуюванні [Дубневич 1727-29: 15]. Таке пояснення добре узгоджується з помірковано-номіналістичною позицією, яку обстоюють більшість могилянських професорів при розв'язанні проблеми універсалій³⁶.

При обговоренні загальних і одиничних термінів деякі могилянські автори порушують питання про те, загальними чи одиничними є такі терміни, як сонце (*sol*), світ (*mundus*) та місяць (*luna*). Запропонована відповідь є такою. Ці терміни є загальними, бо хоча актуально (*actu*) не існує більше одного сонця чи місяця, але потенційно це можливо. Натомість Бог є одиничним терміном, бо навіть метафізично неможливо, щоб він був не один.

Деякі професори КМА вважають, що існують різні типи одиничних термінів. Амвросій Дубневич наводить п'ять таких типів:

---

³² Багато з філософів, особливо ранньомодерного періоду, наприклад Рене Декарт чи Джон Лок, з цим не погодяться. На їхню думку, білий колір – це вторинна властивість, яка з'являється в суб'єкті пізнання.

³³ Схоже розрізнення є у філософському курсі Іларіона Левицького, який розрізняє субстантивний і акцидентальний конкретний термін [Левицький 1723-25: 6v]

³⁴ Див. [Симчич 2009: 98-127].

³⁵ Див., напр.: [Левицький 1719-21, 10].

³⁶ Майже всі могилянські професори вважають, що універсалії існують не тільки у предикуюванні, але й у бутті. Проте, на думку більшості могилянців, їхнє існування в бутті є обмеженим. Вони існують не формально (*formaliter sumptum*), а засадничо (*fundamentaliter sumptum*). Тобто загальні види не існують самостійно, але існують як ознаки в речах, які наш розум через формальне виокремлення (*praecisio formalis*) бере до уваги, утворюючи загальні терміни. Див. [Симчич 2009: 98-127].

1. Визначено одиничний (*singularis determinatus*) – цей тип представлений власними іменами, наприклад, Петро.
2. Колективно одиничний (*singularis collectivus*) – цей тип представлений власними іменами групових речей, наприклад, Рим, тобто в Римі є багато людей, але термін «Рим» їх позначає як щось одне і неповторюване.
3. Невизначено одиничний (*singularis vagus*) – прикладом цього терміна є «якась людина». Хоча «людина» – це загальний термін, займенник «якийсь» (для могилянців – це синкатегорематичний термін) його обмежує, і термін «якась людина» стосується тільки одного об'єкта, щоправда, нам не відомо якого конкретно³⁷.
4. Одиничний з припущення (*singularis ex suppositione*), наприклад, «син Софроніска». Оскільки відомо, що Софроніск мав лише одного сина – Сократа, то цей термін є одиничним і стосується тільки Сократа.
5. Одиничний за вказуванням (*singularis ex demonstratione*), наприклад, «ця людина», коли через вказування загальний термін «людина» обмежується до одного об'єкта [Дубневич 1727-29: 15; Козачинський 1739-41: 16].

Останні два типи виглядають дуже сучасно. Одиничний термін дуже близький до поняття визначеної дескрипції (*definite description*) – теорії розробленої Бертраном Раселом, що має широке розповсюдження в аналітичній філософії. Одиничний за вказуванням близький до індексованого терміна (*indexical*), що також відомий у сучасній аналітичній традиції.

Термін першої і другої інтенції

Пов'язаним з проблемою універсалій є ще один тип поділу термінів: термини першої (*terminus primae intentionis*) і другої інтенції (*terminus secundae intentionis*). Цей поділ більшість могилянців вважають підподілом загального терміна. Під терміном першої інтенції могилянські професори мали на увазі термін, спрямований на зовнішню річ, тобто річ, що існує незалежно від нашого мислення. Під терміном другої інтенції мався на увазі термін, що існує тільки в нашому мисленні³⁸. Наприклад, у висловлюванні «людина є видом», «людина» – це термін першої інтенції, а «вид» – другої. До термінів другої інтенції зараховували такі слова: рід (*genus*), вид (*species*), суб'єкт (*subjectum*), предикат (*praedicatum*)³⁹.

Поділ на першоінтенційні й другоінтенційні термини пов'язаний зі схоластичною теорією пізнання. Наш інтелект, пізнаючи щось, має бути спрямований на те, що пізнає. Таке пізнання називається інтенцією. Зазвичай він спершу спрямований на зовнішню річ (перша інтенція), а потім – на сам процес пізнання (друга інтенція).

Потреба в розведенні термінів першої й другої інтенції є очевидною. Коли ми маємо судження «Людина є розумною твариною», у нас виникає потреба вирізнити,

³⁷ Проблема з невизначеним індивідом (*individuum vagum*) додатково обговорюється у курсах великої логіки у розділі «Про універсалії зокрема» (*De universalibus in particulari*).

³⁸ Подаю це розрізнення у формулюванні Михайла Козачинського: «Один [термін] належить до першої інтенції, і він позначає річ відповідно до того, чим вона є безвідносно до дії розуму, як от людина, а інший – до другої інтенції, і він позначає річ відповідно до того, що вона являє собою, виходячи з операції розуму, коли б я, приміром, сказав, що людина є видом тощо.» [*Alius est primae intentionis, qui rem significat secundum id, quod sit independenter ab operatione mentis, ut homo. Alius secundae intentionis, qui rem significat secundum id, quod habet ex operatione mentis, quando v.g. dicam homo est species etc.*] [Козачинський 1739-41: 15v].

³⁹ Всі чотири перераховують [Кроковський 1684-86: 53; Калачинський 1693-95: 14].

що «людина» – це вид, а «тварина» – це рід⁴⁰, і зрозуміло, що за словами «людина» і «вид» стоїть відмінний онтологічний статус. Проте, чи можна погодитися з тим, що могилянське (а в цілому – схоластичне) пояснення є задовільним? Чи можна погодитися, що «рід» і «вид» існують тільки в нашому мисленні? Якщо приймати реалістичне розв'язання проблеми універсалій, то – ні. Але якщо приймати номіналістичне, то й «людина», і «тварина» як окремі природи не існують в реальності.

Термін нетрансцендентний, трансцендентний і супертрансцендентний

Поняття трансцендентного (*transcendens* або *transcendentalis*⁴¹) відіграло важливу роль у схоластичній метафізиці. Трансцендентними вважалися ті поняття, які притаманні кожному суццю (*ens*): це – одне (*unum*), істинне (*verum*) і добре (*bonum*). На думку більшості схоластів, кожне суще, оскільки суще, є одним, істинним і добрим. Могилянські професори, як і інші представники ранньомодерної схоластики, крім наведених трансцендентних понять виділяли ще два – це річ (*res*) і щось (*aliquid*). Це нововведення зовсім не міняло загальної теорії – цілком зрозуміло, кожне суще є чимось або річчю, в широкому розумінні цього слова. Для запам'ятовування повного набору трансценденталій використовували мнемотичну аббревіатуру REUBAV⁴²: **Res, Ens, Unum, Bonum, Aliquid, Verum**. Виходячи з представленого розуміння, трансцендентний термін – це такий термін, який може предикуватися до будь-чого. Йому на противагу, нетрансцендентний або категоріальний (*nontranscendens* або *categoricus*) термін може предикуватися тільки до деяких сущих.

Більшість могилянських професорів, крім трансцендентного і нетрансцендентного, виділяють ще супертрансцендентний термін. На їхню думку, супертрансцендентний термін може предикуватися не тільки до можливих сущих, але й до неможливих (*ens impossibile*). Прикладами супертрансцендентних термінів є мислимий (*cogitabile*), гаданий (*opiniabile*), уявний (*imaginabile*). Тобто, навіть якщо суще є неможливим, наприклад, круглий квадрат, ми можемо про нього думати.

Однак не всі могилянські професори наводять супертрансцендентний термін. Є сім філософських курсів, де про цей термін нічого не згадано⁴³. При цьому важко сказати, чи ці професори не погоджувалися з концептом супертрансцендентного терміна, чи просто в силу якихось причин пропустили його у своєму викладі поділу

⁴⁰ Наведена проблематика у сучасній філософії вирішується через протиставлення між мовою і метамовою.

⁴¹ У схоластичній філософії слова «*transcendens*» і «*transcendentalis*» використовуються як синоніми. Їх розрізнення з'явилося пізніше в філософії Канта.

⁴² Аббревіатуру часто писали як REUBAU, оскільки не розрізняли «U» і «V». В зв'язку з чим, були різні інтерпретації аббревіатури. Одні професори тлумачили першу «U» як *verum*, а другу як *unum*, а інші – першу як *unum*, а другу як *verum*.

⁴³ Курси [Кононович-Горбацький 1639-40: 9v; Гізель 1645-47: 8; Яворський 1691-93: 5; Поповський 1699-1702: 12; Левицький 1719-21: 10-10v; 1723-25: 5v; Кулябка 1735-37: 9] не розглядають супертрансцендентний термін. Інші курси [Кроковський 1684-86: 58; Калачинський 1693-95: 18v; Чарнуцький 1702-04: 12; Ярошевицький 1702: 10v; Прокопович 1706-08, 11v; Піновський 1713-15: 13; Волчанський 1715-17: 13v; 1717-19: 17; Малиновський 1721-23: 14v; Дубневич 1725-27: 281v; 1727-29: 15v; Калиновський 1729-32: 4v; Миткевич 1733-35: 24v; Кулябка 1737-39: 14v; Козачинський 1739-41: 16v; 1741-43: 5; Сломинський 1745-47: 13; Кониський 1747-49: 10v; 1749-51: 10] розглядають супертрансцендентний термін. Крім того, в курсах [Невідомий професор бл. 1700] та [Козачинський 1743-45] взагалі пропущений розгляд трансцендентного терміна. У випадку з [Невідомий професор бл. 1700] важко сказати це остаточно, бо рукопис погано збережений, ймовірно, сторінки з розглядом трансцендентного терміна просто втрачені.

термінів⁴⁴. Так чи інакше, мені не вдалося знайти жодного випадку, коли би могилянський професор заперечував супертрансцендентний термін.

На думку відомого сучасного німецького дослідника досить пізно у схоластичній філософії XVI ст. Його започаткував визначний домініканський філософ, представник Саламанської школи, Домінго Сото (1494-1560). Не всі представники ранньомодерної схоластики підтримали цей концепт. Серед єзуїтів його підтримували Педро да Фонсека і Томас Комптон Карлтон. У XVIII ст. схоластичні філософи поступово відмовляються від поняття супертрансцендентного [Aertsen 2012: 635-638].

Термін одноіменний, різноіменний і аналогічний

Могилянці, слідом за іншими схоластичними філософами того часу, розрізняють одноіменний (*univocus*), різноіменний (*aequivocus*) та аналогічний (*analogus*) терміни⁴⁵. У першому з них слово використовується в одному значенні для різних речей, в другому – у різних значеннях. Наприклад, кіт і пес є однаковою мірою тваринами, тому слово тварина вживається одноіменно щодо обох. Натомість, пес як тварина і пес як сузір'я (Великий пес або Малий пес) вживаються різноіменно. Аналогічний термін перебуває посередині між двома попередніми. Тут слово вживається не зовсім в одному значенні, але і не в цілковито різних. Типовий схоластичний приклад – це слово «здоровий». Ми кажемо про здорову людину, здорову їжу, здорове повітря тощо, проте слово «здоровий» в усіх цих випадках вживається не зовсім в одному значенні. Здорова людина, трохи спрощуючи, – це людина, в якій немає хвороб. Натомість, здорова їжа є здоровою не тому, що вона не має хвороб, а тому, що сприяє здоров'ю людини. Проте, оскільки в усіх наведених випадках слово «здоровий» пов'язане зі здоров'ям людини, не можна казати, що воно вживається різноіменно.

Поняття одноіменного й різноіменного вже відомі з «Категорій» Аристотеля, а аналогічне з'являється пізніше, у схоластичній філософії. Теорія про аналогію відіграє важливу роль у філософії томізму.

Інші поділи термінів

Окрім представлених поділів термінів, у могилянських курсах наводяться багато інших, про які я згадаю лише побіжно. Як і в більшості попередніх, у всіх подальших поділ відбувається дихотомічно.

Термін поділяється на збірний (*copulativus* або *collectivus*) і незбірний (*noncopulativus* або *noncollectivus*). Збірний – такий, що позначає одним словом групу об'єктів, наприклад, купа каміння, військо, держава. Незбірний, натомість, позначає тільки один предмет.

⁴⁴ Трапляється, що було різне ставлення до супертрансцендентного в різних курсах одного професора. В першому курсі Сильвестра Кулябки нічого не згадано про супертрансцендентний термін [Кулябка 1735-37: 9], а в другому він з'являється [Кулябка 1737-39: 14v]. Можливо, він змінив свою думку за два роки викладання філософії, але виглядає більш імовірно, що він просто пропустив супертрансцендентний термін, коли викладав перший курс.

⁴⁵ Це розрізнення підтримують всі професори КМА [Кононович-Горбацький 1639-40: 6; Гізел 1645-47: 7v; Кроковський 1684-86: 58; Яворський 1691-93: 5; Калачинський 1693-95: 18v; Анонім бл. 1700: 5v; Поповський 1699-1702: 12; Чарнуцький 1702-04: 11v; Ярошевицький 1702: 11; Прокопович 1706-08, 11; Піновський 1713-15: 13; Волчанський 1715-17: 12v; 1717-19: 16v; Левицький 1719-21: 10v; 1723-25: 5v; Малиновський 1721-23: 16; Дубневич 1725-27: 281v; 1727-29: 15v; Калиновський 1729-32: 4v; Миткевич 1733-35: 28; Кулябка 1735-37: 8a; 1737-39: 15; Козачинський 1739-41: 19v; 1741-43: 5; 1743-45: 6; Сломинський 1745-47: 13; Кониський 1747-49: 10; 1749-51: 10].

Термін поділяється на простий (*simplex, incomplexus* або *incompositus*) і складний (*complexus* або *compositus*). На протигагу до простого, у якому немає жодної складеності, складний термін складається з кількох слів, кожне з яких може позначати щось самостійно, наприклад, термін «філософ Петро».

Поділяється термін також на абсолютний (*absolutus*) і конотативний (*connotativus*). Абсолютний має самостійне значення і для його розуміння не слід щось додатково знати. Конотативний, однак, потребує додаткового знання. Так, згідно Теофана Прокоповича, у фразі «мудрий сказав» (*sapiens dixit*) під словом «мудрий» мається на увазі мудра людина, що не виражено в терміні «мудрий» абсолютно.

Термін ділиться також на ствердний (*positivus* або *affirmativus*) і заперечний (*negativus*). Так, поняття «суще» (*ens*) і «несуще» (*nonens*) розрізняються, як ствердне і заперечне. Цей поділ є дотичним до розрізнення терміна на обмежений (*finitus*) і необмежений (*infinitus*). У прикладі «Петро є людиною» предикат є обмеженим терміном, а якщо взяти «Камінь не є людиною», то предикат є необмежений, тому що не вказується, чим він є. Відмінність між заперечним і необмеженим терміном зазвичай зводиться до місця заперечення у висловлюванні. Якщо заперечення є перед зв'язкою (копулою), то термін буде необмеженим, а якщо після копули, то – заперечним.

Крім того, терміни поділяються на сумісні (*pertinens*) і несумісні (*impertinens*). Сумісними є ті, які піддаються порівнянню, а несумісні – ні. Наприклад, терміни «логічний» і «музичний» вважаються несумісними.

Нарешті, термін поділяється на суб'єктибельний (*subjectibilis*) і предикабельний (*praedicabilis*). Суб'єктибельний – це той, що перебуває у висловлюванні на місці суб'єкта, а предикабельний – предиката.

Спроби систематизації

У багатьох курсах розділ про поділ терміна написаний у формі списку, тобто перераховуються поділи термінів один за одним. Оскільки цих поділів дуже багато й у них важко орієнтуватися, деякі професори спробували їх категоризувати – поділити на групи. Є багато різних варіантів систематизації. Наведу кілька з них.

Варіант Теофана Прокоповича

Теофан Прокопович сортує поділи за такими категоріями:

- Відповідно до *матерії* (*ex parte materiae*) термін поділяється на розумовий, усний і писемний.
- Відповідно до *форми, спрямованої на позначену річ* (*ex parte formae quoad rem significatam*) – на першоінтенційний і другоінтенційний; ствердний і заперечний; загальний і одиничний; колективний і диз'юнктивний.
- Відповідно до *позначуваної речі* (*ex parte rei significatae*) – на одноіменний, різноіменний і аналогічний; категоріальний, трансцендентний і супертрансцендентний; обмежений і необмежений.
- Відповідно до *форми, спрямованої на позначальну силу*, (*ex parte formae quoad ipsam significandi vim*) – на категорематичний і синкатегорематичний; конкретний і абстрактний; абсолютний і конотативний; простий і складний.
- Відповідно до *порівняння себе з іншим* (*ratione comparationis suae ad aliam*) – на порівнюваний і непорівнюваний.

Перший варіант Амвросія Дубневича

Амвросій Дубневич викладав КМА два філософські курси. У першому курсі (1725-27 навч. роки) він категоризує поділ термінів у такий спосіб:

- Відповідно до *себе самого* (*secundum se spectatus*) термін поділяється на розумовий, усний і писемний; позначальний і непозначальний.
- Відповідно до *способу позначення* (*ex modo significandi*) – на категорематичний і некатегорематичний; простий і складний; абсолютний і конотативний; ствердний і заперечний; конкретний і абстрактний.
- Відповідно до *позначуваної речі* (*ex re significata*) – на першоінтенційний і другоінтенційний; загальний і одиничний; нетрансцендентний, трансцендентний і супертрансцендентний; одноіменний, різноіменний і аналогічний.
- Відповідно до *порівняння з іншими* (*sumptus comparate ad alios*) – на порівнюваний і непорівнюваний; суб'єктибельний і предикабельний.

Другий варіант Амвросія Дубневича

У другому курсі (1727-29 навч. років) Дубневич застосовує зовсім іншу модель сортування:

- На підставі *суб'єкта* (*ratione subjecti*) – на розумовий, усний і писемний; остаточний і неостаточний.
- На підставі *субстанції* (*ratione substantiae*) – на позначальний і непозначальний; категорематичний, некатегорематичний і змішаний; простий і складний; ствердний і заперечний; обмежений і необмежений; першоінтенційний і другоінтенційний.
- На підставі *якості* (*ratione qualitatis*) – на абстрактний і конкретний; абсолютний і конотативний.
- На підставі *кількості* (*ratione quantitatis*) – на одиничний і загальний; нетрансцендентний, трансцендентний і супертрансцендентний; одноіменний, різноіменний і аналогічний.
- На підставі *порівняння з іншими термінами* (*ratione comparationis ad alios terminos*) – на порівнюваний і непорівнюваний; суб'єктибельний і предикабельний.

Наведені три системи не вичерпують спроб категоризації різних поділів терміна, представлених у могилянських курсах. За браком місця не буду наводити їх усі. Проте інші професори часто використовують одну з наведених моделей. Так, Георгій Кониський у другому курсі використовує схему дуже подібну до Прокоповичевої⁴⁶, а Сильвестр Кулябка у своєму другому курсі йде за першим курсом Дубневича.

Між трьома наведеними моделями мало схожості. Єдине, спільне для всіх трьох – це остання категорія, під якою вміщені порівнювані і непорівнювані терміни. Крім того, у системі Прокоповича та в першій системі Дубневича є спільна категорія поділу – відповідно до позначуваної речі. Проте обидва професори не зовсім однаково наповнюють цю категорію.

Відмінність між цими системами в тому, що для систематизації такої розрізної інформації, як поділ термінів, професори старались використати вже готові аристотелівсько-схоластичні шаблони, причому кожен з них прикладав інший шаблон.

⁴⁶ Георгій Кониський читав свій перший курс [Кониський 1747-49] безпосередньо за курсом Теофана Прокоповича, тому нічого дивного, що у другому курсі [Кониський 1749-51] він запозичив деякі елементи від Прокоповича.

В основі системи Прокоповича – аристотелівське розрізнення між матерією і формою⁴⁷. Проте, виглядає, що звести різні поділи до матерії і форми було не просто: під матерію потрапляє лише один поділ, а під форму – аж вісім. Тому, мабуть, Прокопович вирішив останню категорію поділити на дві: відповідно до форми, спрямованої на позначену річ та відповідно до форми, спрямованої на позначальну силу. Крім того, залишилися поділи, які не підходять ні під матерію, ні під форму.

В основі другої системи Дубневича є чотири основні категорії Аристотеля: категорія субстанції, кількості, якості й відношення. Проте й тут не обійшлося без певного «доопрацювання» – з'являється категорія суб'єкта.

Щодо першої системи Дубневича, то тут не вдалося помітити якогось визначеного шаблону. Однак залишається питання, чому Дубневич відмовився від цієї системи у своєму другому курсі. Можливо, саме тому, що вона не відповідала якимсь ustalеним схоластичним взірцям. Але це тільки припущення.

Висновок

Могилянське вчення про термін загалом вписується в аристотелівсько-схоластичну систему координат, де термін, як зазначає Алан де Лібера, має свою подвійність. З одного боку, він є суто частиною висловлювання, а з іншого, – засадничою семантичною одиницею в логіці (the fundamental semantic unit in logic), яка протиставляється імені чи дієслову в граматиці [Libera 2014: 1118]. Могилянське вчення про поділ термінів чітко демонструє цю подвійність. З одного боку ми маємо поділ на позначальні і непозначальні терміни. Сама можливість того, що існують терміни, які нічого не позначають, суперечить розумінню терміна як семантичної одиниці. Однак воно цілком нормально вписується в розуміння терміна як частини судження. З іншого боку, інші численні поділи терміна (такі, як конкретний і абстрактний, одиничний і загальний, трансцендентний і нетрансцендентний) показують, що термін в могилянському розумінні є чимось більшим, ніж просто частиною висловлювання, він справді є засадничою семантичною одиницею.

Окрім того, компаративний аналіз вчення про термін у тридцяти філософських курсах КМА показує, що могилянські професори, висвітлюючи це, не перший погляд, дуже технічне питання, проявляли самостійність. Хоча в загальних рисах їхні вчення є досить подібними, але майже в кожному курсі можна помітити якісь свої особливості. Ці особливості передовсім пов'язані з різними варіантами висвітлення численних поділів терміна у схоластичній філософії XVII-XVIII ст. Тут відмінність між позиціями могилянців пов'язана з бажанням підтримати одну з конкурентних сторін. Але, за моїм припущенням, строкатість викладу пов'язана також із тим, що вчення про термін було першим вченням, яке розглядалося у філософському курсі, тому кожен з професорів якоюсь мірою хотів виявити тут свою «оригінальність»⁴⁸.

---

⁴⁷ Сортувати щось відповідно до матерії і форми було властиво схоластичній філософії. Так, могилянці довго обговорювали, що є матеріальним і формальним об'єктами логіки. Див. [Симчич 2009: 81-85]. А у курсах теології розв'язувалося питання про те, що є матерією і формою кожної зі св. Тайн (св. Сакраментів).

⁴⁸ Якщо порівнювати виклад про поділ терміна з іншими питаннями, які висвітлюються в могилянських курсах, наприклад, вчення про універсалії чи вчення про категорію відношення, то можна помітити, що виклад останніх є набагато уніфікованіший, ніж виклад про поділ терміна. Однак остаточні висновки про рівень оригінальності різних частин філософського курсу робити ще зарано.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

- Волчанський, Й. (1715-17). *Philosophia tripartita doctrinam Aristotelis de rebus dialecticis, physicis comprahendens...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 108п/62, арк. 1-472). Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (далі – НБУВ), Київ.
- Волчанський, Й. (1717-19). *Philosophia universa doctrinam peripatheticam ad mentem principis philosophorum Aristotelis Stagyrtae complectens...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 307, од. зб. 447п/1703, том I, арк. 1-174v). НБУВ, Київ.
- Гізель, І. (1645-47). *Opus totius philosophiae*. [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 303, од. зб. Мел.м./п128, арк. 1 – 678v). НБУВ, Київ.
- Дубневич, А. (1725-27). *Cursus philosophicus biannalis in orthodoxa Academia Kijovomohileana...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п200, арк. 277-528). НБУВ, Київ.
- Калачинський, П. (1793-95). *Meta scientiarum, ad quam omnis rationalium discursuum intellectus...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 620/394С арк. 1-191). НБУВ, Київ.
- Калиновський, С. (1729-31). *Cursus philosophicus in Collegio Kijovo-Mohilaeano...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 123п/83, арк. 1-338). НБУВ, Київ.
- Козачинський, М. (1739-41). *Cursus philosophicus entis naturalis...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 126п/70, арк. 5-408v). НБУВ, Київ.
- Козачинський, М. (1741-43). *Syntagma totius Aristotelicae Philosophiae...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 128п/85, арк. 2-312). НБУВ, Київ.
- Козачинський, М. (1743-45). *Philosophia Aristotelica ordine scholae peripateticae...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п171, арк. 1-274). НБУВ, Київ.
- Кониський, Г. (1749-51). *Philosophia juxta numerum quatuor facultatum...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 301, од. зб. ДА/п51, арк. С.1а-334). НБУВ, Київ.
- Кониський, Г. (1747-49). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita*. [Філософський курс]. Отдел рукописей (ф. 152, ед.хр. 130, лл. 1-273v). Российская государственная библиотека, Москва.
- Кононович-Горбацький, Й. (1639-40). *Subsidium logicae*. [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 303, од. зб. Мел.м./п126, арк. 1-446v). НБУВ, Київ.
- Кроковський, Й. (1686-88). *Brevis ad Logicam Aristotelis introductio...* Центральний державний Архів України (ф. 222, оп. 2, од. зб. 18а, арк. 526-748). Київ.
- Кроковський, Й. (1784-86). *Introductio in universam Aristotelis philosophiam...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 88п/88, С. 1-754). НБУВ, Київ.
- Кулябка, С. (1735-37). [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 124п/79, арк. 1-375). НБУВ, Київ.
- Кулябка, С. (1737-39). *Cursus philosophicus ingenui sapientiae amatoribus...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 301, од. зб. ДА/п50, арк. 1-820v). НБУВ, Київ.
- Левицький, І. (1719-21). *Arria trita seu atrium scientiae philosophicae...* — [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 111п/64, арк. 1-603). НБУВ, Київ.
- Левицький, І. (1723-25). *Dialectica seu breve compendium initialis...* — [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 312, од. зб. 631/406С, арк. 1-663). НБУВ, Київ.
- Малиновський, П. (1721-23). *Olympia philosophica ad cursum biennale...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 115п/75, арк. 1-264v). НБУВ, Київ.
- Миткевич, Є. (1733-35). *Liber philosophiae quadripartibus id est logica, methaphysica, physica et ethica...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п170, арк. 1-321). НБУВ, Київ.
- Невідомий автор (бл. 1700). *Disputationes philosophiae in alma Academia Kojovomohileana...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 301, од. зб. ДА/п42, арк. 66 – 616). НБУВ, Київ.
- Піновський, С. (1713-15). *Disputationes philosophiae in Collegio Kievomohilaeano Roxolano...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 103п/60, арк. 1-216). НБУВ, Київ.
- Поповський, І. (1699-1702). *Universa philosophia comentariis scholasticis illustrata...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 312, од. зб. 622/396С, арк. 1-631). НБУВ, Київ.

- Прокопович, Т. (1606-08). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita...* [Філософський курс]. Отдел рукописей (ф. СПб Дух. Сем., ед.хр. 64, лл. 1-175). Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург.
- Чарнуцький, Х. (1702-04). *Manoductio ad logicam sive dialectica...* IP НБУВ ф. 312, од. зб. 625/400С, арк. 1-611). НБУВ, Київ.
- Чарнуцький, Х. (1704-06). *Philosophia rationalis universa seu Logica...* IP НБУВ ф.306, од. зб. 100п/49, арк. 1-394v). НБУВ, Київ.
- Яворський, С. (1691-93). *Agonium philosophicum in arena gymnadis...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п152, арк. 1-585v). НБУВ, Київ.
- Ярошевицький, І. (1702). *Cursus philosophicus doctrinam Aristotelis Stagiritae...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 301, од. зб. ДА/п564, арк. 1-45v, 53-79). НБУВ, Київ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Асмус, В. Ф. (1947). *Логіка*. Київ: УВІЛ.
- Вдовина, Г. В. (2009). *Язык неочевидного. Учение о знаках в схоластике XVII века*. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы.
- Конверський, А. Є. (1998). *Логіка. Підручник*. Київ: Четверта хвиля.
- Симчич, М. (2010). Вчення про супозицію у філософських курсах могилянських професорів. *Київська Академія*, 8, 15.
- Симчич, М. (2009). *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії. Компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII - першої половини XVIII ст.* Вінниця: О. Власюк.
- Хоменко, І. В. (2010). *Логіка: теорія та практика. Підручник*. Київ: Центр учбової літератури.
- Шепетяк, О. (2015). *Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: Фенікс.
- Aertsen, J. A. (2012). *Medieval Philosophy as Transcendental Thought. From Philip the Chancellor (ca. 1225) to Francisco Suarez*. Leiden, & Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004225855>
- Arriaga, R. de. (1633). *Cursus philosophicus*. Antverpiae.
- Beebe, H., et al. (2011). *Metaphysics. The Key Concepts*. London, & New York: Routledge.
- Broadie, A. (1993). *Introduction to Medieval Logic* (2nd ed.). New York: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198240266.001.0001>
- Compton Carleton, T. (1649). *Philosophia universa*. Antverpiae.
- Crivelli, P. (2009). Aristotle on Signification and Truth. In G. Anagnostopoulos (Ed.), *A Companion to Aristotle* (pp. 81-100). Oxford: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444305661.ch6>
- Hurtado de Mendoza, P. (1624). *Universa philosophia*. Lugduni.
- Kenny, A. (2006). *A New History of Western Philosophy. Vol. 3. The Rise of Modern Philosophy*. Oxford: Oxford UP.
- Libera, A. (2014). Term. In: B. Cassin (Ed.), *Dictionary of Untranslatables. A Philosophical Lexicon* (pp. 1118-1124). Princeton: Princeton UP.
- Lynch, R. [Linceus]. (1654). *Universa philosophia scholastica* (T. 1). Lugduni.
- Mastri da Meldola, B., & Belluto, B. (1727) *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer* (T. 1). Venetiis
- Oviedo, F. de. (1640). *Integer cursus philosophicus*. Lugduni.
- Poinsot, J. [Joannis a S. Thoma]. (1883). *Cursus philosophicus thomisticus* (T. 1). Parisiis.
- Rosen, G. (2014). Abstract Objects. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/abstract-objects>
- Soto, D. (1554). *In Dialecticam Aristotelis commentarii*. Salmanticae.

Одержано 2.03.2016

ARCHIVAL SOURCES

- Charnutskyi, Khrystofor (1702-04). *Manoductio ad logicam sive dialectica...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 312, item 625/400S, fol. 1-611). VNLU, Kyiv.
- Charnutskyi, Khrystofor (1704-06). *Philosophia rationalis universa seu Logica...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 100p/49, fol. 1-394v). VNLU, Kyiv.

- Dubnevych, Amvrosiy (1725-27). *Cursus philosophicus biannalis in orthodoxa Academia Kijovomohileana...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 305, item DS/p200, fol. 277-528). VNLU, Kyiv.
- Gizel, Inokentiy (1645-47). *Opus totius philosophiae*. [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 303, item Mel.m./p128, fol. 1 – 678v). VNLU, Kyiv.
- Kalachynskiy, Prokopiy (1793-95). *Meta scientiarum, ad quam omnis rationalium discursuum intellectus...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 620/394S, fol. 1-191). VNLU, Kyiv.
- Kalynovskyi, Stefan (1729-31). *Cursus philosophicus in Collegio Kijovo-Mohilaeano...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 123p/83, fol. 1- 338). VNLU, Kyiv.
- Kononovych-Horbatskyi, Josyf (1639-40). *Subsidium logicae*. [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 303, item Mel.m./p126, fol. 1- 446v). VNLU, Kyiv.
- Konyskyi, Georgiy (1747-49). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita*. [Philosophical course]. The department of manuscripts (collection 152, item 130, fol. 1-273v). Russian State Library, Moscow.
- Konyskyi, Georgiy (1749-51). *Philosophia juxta numerum quatuor facultatum...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 301, item DA/p51, p. 1a-334). VNLU, Kyiv.
- Kozachynskiy, Mykhailo (1739-41). *Cursus philosophicus entis naturalis...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 126p/70, fol. 5- 408v). VNLU, Kyiv.
- Kozachynskiy, Mykhailo (1741-43). *Syntagma totius Aristotelicae Philosophiae...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 128p/85, fol. 2- 312). VNLU, Kyiv.
- Kozachynskiy, Mykhailo (1743-45). *Philosophia Aristotelica ordine scholae peripateticae...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 305, item DS/p171, fol. 1- 274). VNLU, Kyiv.
- Krokovskiy, Yoasaf (1686-88). *Brevis ad Logicam Aristotelis introductio...* Central State Archive of Ukraine (collection 222, on. 2, item 18a, fol. 526-748). Kyiv.
- Krokovskiy, Yoasaf (1784-86). *Introductio in universam Aristotelis philosophiam...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 88p/88, p. 1-754). VNLU, Kyiv.
- Kulabka, Sylvestr (1735-37). [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 124п/79, fol. 1-375). VNLU, Kyiv.
- Kulabka, Sylvestr (1737-39). *Cursus philosophicus ingenui sapientiae amatoribus...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 301, item DA/p50, fol. 1-820v). VNLU, Kyiv.
- Levytskyi, Ilarion (1719-21). *Appia trita seu atrium scientiae philosophicae...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 111p/64, fol. 1-603). VNLU, Kyiv.
- Levytskyi, Ilarion (1723-25). *Dialectica seu breve compendium initialis...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 312, item 631/406C, fol. 1-663). VNLU, Kyiv.
- Malynovskyi, Platon (1721-23). *Olympia philosophica ad cursum biennalem...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 115p/75, fol. 1-264v). VNLU, Kyiv.
- Mytkevych, Yeronim (1733-35). *Liber philosophiae quadripartibus id est logica, methaphysica, physica et ethica...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 305, item DS/p170, fol. 1-321). VNLU, Kyiv.
- Pinovskyj, Sylvestr (1713-15). *Disputationes philosophiae in Collegio Kievomohilaeano Roxolano...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 103п/60, fol.1-216). VNLU, Kyiv.
- Popovskyi, Inokentiy (1699-1702). *Universa philosophia comentariis scholasticis illustrata...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 312, item 622/396C, fol. 1- 631). VNLU, Kyiv.
- Prokopovych, Teofan (1606-08). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripertita...* [Philosophical course]. The department of manuscripts, the collection of Saint-Petersburg Theological Seminary (item. 64, fol. 1-175). Russian National Library, Saint Petersburg.
- Unknown author (ca. 1700). *Disputationes philosophiae in alma Academia Kojovomohileana...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 301, item DA/p42, fol. 66 – 616). VNLU, Kyiv.

- Volchanskyi, Yosyf (1715-17). *Philosophia tripartita doctrinam Aristotelis de rebus dialecticis, physicis comprahendens...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 306, item 108p/62, fol. 1- 472.). Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU), Kyiv.
- Volchanskyi, Yosyf (1717-19). *Philosophia universa doctrinam peripatheticam ad mentem principis philosophorum Arisotelis Stagyrityae complectens...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 307, item 447p/1703, vol. I, fol. 1-174v). VNLU, Kyiv.
- Yaroshevytskyi, Ilarion (1702). *Cursus philosophicus doctrinam Aristotelis Stagiritae...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 301, item DA/p564, fol. 1-45v, 53-79). VNLU, Kyiv.
- Yavorskyi, Stefan (1691-93). *Agonium philosophicum in arena gymnadis...* [Philosophical course]. The institute of manuscripts (collection 305, item DS/p152, fol. 1-585v). VNLU, Kyiv.

REFERENCES

- Aertsen, J. A. (2012). *Medieval Philosophy as Transcendental Thought. From Philip the Chancellor (ca. 1225) to Francisco Suarez*. Leiden, & Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004225855>
- Arriaga, R. de (1633). *Cursus philosophicus*. Antverpiae.
- Asmus, V. F. (1947). *Logic*. [In Ukrainian]. Kyiv: UVPL.
- Beebe, H. et al. (2011). *Metaphysics. The Key Concepts*. London, & New York: Routledge.
- Broadie, A. (1993). *Introduction to Medieval Logic* (2nd ed.). New York: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198240266.001.0001>
- Compton Carleton, T. (1649). *Philosophia universa*. Antverpiae.
- Crivelli, P. (2009). Aristotle on Signification and Truth. In G. Anagnostopoulos (Ed.), *A Companion to Aristotle* (pp. 81-100). Oxford: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444305661.ch6>
- Hurtado de Mendoza, P. (1624). *Universa philosophia*. Lugduni.
- Kenny, A. (2006). *A New History of Western Philosophy. Vol. 3. The Rise of Modern Philosophy*. Oxford: Oxford UP.
- Khomenko, I. V. (2010). *Logic: theory and practice. A textbook*. [In Ukrainian]. Kyiv: Tsentr Uchbovoyi Literatury.
- Konverskyi, A. Ye. (1998). *Logic. A textbook*. [In Ukrainian]. Kyiv: Chetverta Khvylya.
- Libera, A. (2014). Term. In: B. Cassin (Ed.), *Dictionary of Untranslatables. A Philosophical Lexicon* (pp. 1118-1124). Princeton: Princeton UP.
- Lynch, R. [Linceus]. (1654). *Universa philosophia scholastica*. (T. 1). Lugduni.
- Mastri da Meldola, B., & Belluto, B. (1727) *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer* (T. 1). Venetiis
- Oviedo, F. de. (1640). *Integer cursus philosophicus*. Lugduni.
- Poinsot, J. [Joannis a S. Thoma]. (1883). *Cursus philosophicus thomisticus* (T. 1). Parisiis.
- Rosen, G. (2014). Abstract Objects. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/abstract-objects>
- Shepetak, O. (2015). *Logic. A textbook for students of institutions of high education*. [In Ukrainian]. Kyiv: Feniks.
- Soto, D. (1554). *In Dialecticam Aristotelis commentarii*. Salmanticae.
- Symchych, M. (2010). The doctrine of supposition in philosophical courses of Mohylean professors. [In Ukrainian]. *Kyivan Academy*, 8, 15
- Symchych, M. (2009). *Philosophia rationalis at Kyiv Mohyla Academy. Comparative analysis of Mohilean courses of logic at the end of 17th - the first half of the 18th centuries*. [In Ukrainian]. Vinnytsa: O. Vlasuk.
- Vdovina, G. V. (2009). *The Language of unobvious. The teaching on signs in the scholasticism of the 17th century*. [In Russian]. Moscow: St. Thomas Institute of Philosophy, Theology and History.

Received 2.03.2016

Mykola Symchych

The Doctrine of the Term and Its Types in the Philosophical Courses at Kyiv-Mohyla Academy

The article conducts a comparative analysis of the teaching on the term by the professors of Kyiv-Mohyla academy in the 17th-18th centuries. There were studied 29 (out of 30) philosophical courses. Discussing the term, Mohylian professors primarily concentrated on its definition and different divisions. The term, according to their understanding, has certain ambiguity. On the one hand, it was considered as part of the proposition, i.e. the subject or the predicate. This meaning was clearly exposed in the definition of the term. On the other, examining different (about 20) divisions of the term, Mohylian professors transcended this Aristotelian understanding, and here the term became a basic semantic unit in logic. The article studies the differences among the courses in the explication of the main divisions of the term. It pays, moreover, some attention to several professors' (Theophan Prokopovich, Ambrosii Dubnevych et al.) attempts at systematizing those divisions. The article concludes that Mohylian teaching on the term was influenced by the early modern scholastic tradition. The divergences of opinions among professors were mainly affected by different factions in this tradition.

Mykola Symchych, PhD in philosophy, habilitation candidate in the department of the history of philosophy in Ukraine at Skovoroda Institute of Philosophy (National Academy of Sciences of Ukraine).

Микола Симчич, кандидат філософських наук, докторант відділу історії філософії України Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Николай Симчич, кандидат философских наук, докторант отдела истории философии Украины Института философии им. Г.С. Сковороды НАН Украины.

e-mail: msymchych@gmail.com
